

Dorovský, Ivan

Mediterránní meziliterární centrismy

In: Dorovský, Ivan. *Balkán a Mediterán : literárně historické a teoretické studie*. 1. vyd. V Brně: Masarykova univerzita, 1997, pp. 24-42

ISBN 8021015322

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126236>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MEDITERÁNNÍ MEZILITERÁRNÍ CENTRISMY

Dříve než pojednáme o mediteránních meziliterárních a kulturních společenstvích, která Pavol Koprda označil za „*mimoriadne zložitý jav*“¹, považujeme za nezbytné vymezit nejprve aspoň jejich rozsah geografický. Tvoří je národy a jejich dějiny a kultury, které se bezprostředně nacházejí po celém pobřeží Středomoří od východních břehů až po Gibraltar. Součástí Středomoří jsou také Egejské moře, Jaderské moře a Tyrhénské moře. Toto prostorové vymezení pak vyžaduje další upřesnění. Můžeme je rozdělit na tzv. západní a východní část pobřežních území a kultur. Západní část tzv. východomoří do doby Justiniána I. (527), východní část v rámci byzantské říše např. v 8.–10. stol., kdy k ní patřila mj. centra Ragusy (Dubrovniku), Cattary (Kotoru) a Dyrrhachia (Dračo).

Kultura západní části Mediteránu se rozvíjela bezprostředně především v rámci poněkud odlišných archetypů. Určitý předěl tu nesporně tvořila Itálie, která patří do obou kulturních částí Mediteránu a tudíž do obou kulturních archetypů. Bylo by to ovšem dělení horizontální, vedené ze severu na jih. Obě části takto vymezeného Mediteránu se liší mj. tím, že se v jeho východní části stýkala neslovanská etnika se Slovany, kdežto v západní části byly vzájemné kontakty pouze neslovanských etnik a jejich kultur. Itálie, která tvořila tzv. nárazníkovou zónu, okusila plody kontaktů s oběma částmi Mediteránu.

Z mnoha historických faktorů, které výrazně ovlivnily vývoj mediteránních společenství, uvedme aspoň dva: 1. výboj kosmopolity Alexandra Velikého, který během jednoho krátkého života zabral tolik území a přišel do styku s tolika kulturními a civilizačními faktory, a 2. osmanský vpád, který způsobil, že v průběhu dvou století vyrostla mj. také na dřívějším území byzantské říše islámská velmoc, která šířila v Evropě (nikoli jen na Balkáně) svou kulturu a ideologii.

Řecko – makedonské dobytí Levantu podnítilo takové kulturní procesy, které trvaly tisíc let a které se vyvíjely ve třech hlavních etapách: helénistické, římské a byzantské. Přitom osmanská nadvláda trvala na Balkánském poloostrově přibližně stejně, jako umájjovská nadvláda na Iberském poloostrově, tj. o polovinu méně, než trvaly důsledky Alexandrova tažení. Srovnání obou výbojů islámu do Evropy (do Španělska a na Balkán) vyznívá z kulturního hlediska ve prospěch španělského výboje. Později byl totiž islám z Iberského poloostrova zcela vytla-

1 Koprda, P.: *Špecifickosť mediteránnosti ako meziliterárneho spoločenstva*. In: Ďurišin, D. a kol.: *Osobitné meziliterárne spoločenstvá 3*, Bratislava 1991, s. 153.

čen, kdežto na kulturně méně vyvinutém slovanském Balkáně zůstal fakticky dodnes.²

Pro časové vymezení jednotlivých mediteránních společenství by nám mohla posloužit také periodizace středolatinšské literatury.

Její první období (od poloviny 6. stol. do konce 8. stol.) označuje přechod od antiky k vlastnímu středověku. Za tzv. karolinského (druhého) období (konec 8. století – konec 9. stol.) sjednocovala latina jako mezinárodní dorozumivací jazyk značně rozsáhlé území Evropy. Latinská literatura, která byla na konci antiky a na začátku středověku regionálně značně rozrůzněná, se spojila opět v jeden vývojový celek.

Rozdělením franské říše na západní (Francii) a východní (Německo) roku 887 začíná třetí období středolatinšského písemnictví, které trvá do počátku třetí čtvrtiny 11. století (1075). Christianizací se latinská literatura rozšířila až do skandinávských zemí i do Polska a Litvy.

Od konce 11. do začátku 13. století trvá čtvrté období, označované za zlatý věk středolatinšské literatury a za tzv. renesanci 12. století. Všechna uvedená období včetně toho nejkratšího, zahrnujícího téměř celé 13. století a polovinu století následujícího, sehrála svou úlohu ve vývoji jak tzv. západního, tak také východního mediteránního centrismu.³

Ve východním mediteránním centrismu, který je předmětem tohoto výkladu, se výrazně projevil vývoj latinského písemnictví od poloviny 14. stol. až po desetiletí humanismu, kdy začala vznikat díla zčásti psaná národními jazyky, nikoli jen latinsky, a kdy ve východní části společenství naopak probíhal opačný proces: od psaní národním jazykem (řecky) k psaní v latině.

Vztah geografického i kulturního centra a periferie byl v historickém vývoji vždycky značně složitý. Jen díky vzájemnému střídání center a periferií mohla vzniknout syntéza např. kavkazské a španělské, egyptské a krétské, krétské a benátské či krétské a dubrovnické kultury.

Mediterán je mozaikou národů a kultur. I těch, které tvoří tzv. *týl*. Rozumím tím národní kultury těch zemí, které bezprostředně sousedí se zeměmi, jejichž pobřeží omývá Středozemní moře. Kultury uvedených tzv. *týlových* zemí jsou totiž v přímém kontaktu právě s mediteránní kulturou, mohou s ní vstupovat do bezprostředního styku a dokonce s ní tvořit trvalejší a dlouhodobější symbiózu. Mnoho významných dubrovnických humanistů poloviny 15. stol. (např. Damjan Benešić, Marko Marulić, Juraj Šižgorić aj.) udržovalo více nebo méně styk s Uhrami, konkrétně např. s ostřhomským arcibiskupem Jánosem Vítězem, odchovancem Padovské univerzity. Padova ostatně jako významné kulturní středi-

2 **Krejčí, J.:** *Civilizace Asie a Blízkého východu*. Náboženství a politika v souhře a střetání, Praha 1993, s. 138–139.

3 *Slovník latinských spisovatelů*. Zpracoval kolektiv autorů za vedení E. Kuřákové a A. Vidmanové, Praha 1984.

sko sehrála nemalou úlohu při šíření humanistické vzdělanosti nejen v Dalmácii, nýbrž také v Polsku nebo v Čechách. „*Slavná padovská univerzita šířila mnoho světla do Dalmácie, ale také mnoho světla z Dalmácie dostávala*“ – poznamenal A. Cronia. Podobné styky nebo dokonce soužití se může projevit mj. také v podobě zvláštního meziliterárního a obecně kulturního společenství. Týká se to ostatně nejen týlových kultur Středozemí, nýbrž např. také pobřeží Černého moře.

Kromě styků tzv. týlových národů a kultur zemí, které geograficky sousedí s tzv. mediteránními zeměmi, mohly se rozvíjet (a také se rozvíjely) vzájemné politické, náboženské a kulturní styky se zeměmi zeměpisně vzdálenějšími. Takové vzájemné kulturní styky mívaly v různých historických obdobích buď náhodný, krátkodobý nebo dlouhodobější charakter. Jako příklad uveďme styky Velké Moravy s Byzancí nebo styky „*mezi Slovany ve střední Evropě a latinskoitalským obyvatelstvem Apeninského poloostrova*“, které jsou v obou případech doloženy od 9. století.⁴

Italská kultura hrála v západní části Mediteránu a jeho týlových zemí i geograficky vzdálenějších částí Evropy např. ve 14. století i ve stoletích následujících úlohu monopolního vývozce a zprostředkovatele „*klasického modelu*“ renesanční estetiky a křesťanského světového názoru. V průběhu 15. a 16. století se pak např. tvůrci české vzdělanosti orientovali na antické řecké písemnictví.

Z metodologického hlediska budeme muset brát v úvahu jednu velmi nezanedbatelnou **analogii**, která vznikla jak v mediteránním, tak také v středoevropském prostoru. Je to **analogie diglosie a bilingvismu**. Zasluhovala by si jistě podrobnějšího výkladu, než jí můžeme zde s ohledem na omezený rozsah práce poskytnout. Ve východním meziliterárním centrismu, v němž převládala řečtina, se totiž v uvedeném časovém období znovu dostala do popředí literárního a obecně kulturního vývoje diglosie, později triglosie, která existovala vlastně již v antice. Spočívala mj. v tom, že např. na jazykově řeckém území vznikala literární díla jednak v tzv. jazyce katharevusa, jednak v tzv. lidovém jazyce té doby. V západním meziliterárním centrismu probíhal podobný (analogický) proces: vedle latinsky psaných děl vznikala díla psána italsky nebo v příslušných tzv. národních jazycích (nářečích).

Na území Apeninského poloostrova byla italština, stejně jako řečtina ve východní části meziliterárního centrismu, všeobecně přijatým evropským kulturním jazykem. Literární tvorba byla totiž v té době jak na Balkáně, tak také např. ve střední Evropě, definována převážně teritoriálně a teprve pak jazykově národně.

4 Seidl, I.: *Jaroslav Vrchlický a Emilio Teza v kontextu česko-italských literárních a kulturních styků*, Brno 1988, s. 15. Cronia, A.: *Čechy v dějinách italské kultury*, Praha 1936, s. 13–35. Viz též Dorovský, I.: *Československo-řecké styky a prameny o Arkádii*, Universitas, Brno 1989, čís. 6, s. 9–14.

Ovšem obecně můžeme říci, že jak ve východní, tak také v západní části Mediteránu, probíhaly v používání jazyka podobné procesy. A také „jazykové schema“ bylo v období humanismu a renesance v různých mediteránních meziliterárních společenstvích podobné nebo totožné. Tvořila je triglosie: ve východních mediteránních meziliterárních centrismech to byla nejprve koiné, kterou v období Byzance nahradila klasická atičtina a hovorový jazyk, v některých západních mediteránních meziliterárních centrismech pak latina, italština (*lingua volgare*) a tzv. ilyrská (charvátská) slovanská nářečí. Pro Dalmácii ovšem jako *lingua volga* se nechápala italština, nýbrž charváština, která se stala jediným lidovým jazykem. Tak vznikala v té době v rámci mediteránních meziliterárních centrismů literatura nejméně ve třech jazycích: 1. latinsky, resp. řecky, 2. v lidové řečtině, resp. italsky (*lingua volgare*), 3. v jednotlivých tzv. národních jazycích (např. charvátsky, v tzv. tylových zemích např. německy apod.). Tak např. na Balkánském poloostrově existovalo několik století písemnictví jak ve staroslověnštině, tak také v řečtině a v místních slovanských nářečích. Obdobně tomu bylo např. v českých zemích, kde byla literární tvorba pěstována latinsky, německy a česky. Rozdíl mezi východními meziliterárními centrismy a obdobnými centrismy západní části Mediteránu a centrismy tzv. tylových a geograficky vzdálenějších zemí byl především v tom, že řecká literatura a kultura byla např. v balkánských slovanských i neslovanských zemích přijímána přímo, kdežto např. v českých zemích byly některé aspekty italské kultury přijímány buď prostřednictvím němčiny, nebo latiny. Italista Ivan Seidl v citované práci tvrdí, že „*veškeré překlady italské literatury u nás se omezují (jde o období předobrozenské— pozn. moje) na texty psané původně latinsky nebo dovezené k nám v latinských či německých překladech*“.

Tato analogie existovala rovněž ve slovanském (mj., také českém a balkánském) prostředí, v němž kromě děl psaných česky (bulharsky, srbsky, charvátsky, rumunsky atd.) vznikala také díla psaná řecky nebo latinsky. Tak je tomu např. s tzv. charvátskými latinisty Markem **Marulićem** (1450–1524), Antunem **Vrančićem** (Antonius Verantius, 1504–1573) a Faustem **Vrančićem** (nar. 1551) aj., kteří psali latinsky i charvátsky nebo pouze latinsky (např. Ilija **Criejvić**, lat. Aelius Lampridius Cerva nebo Cervinus, 1463–1520), nebo později v době obrození s bulharskými nebo makedonskými grecisty (Nikolas **Pikolos**, 1792–1865, Ivan **Seliminski**, 1799–1867, Grigor **Prličev**, 1830–1893), kteří naopak psali řecky i bulharsky (v makedonských nářečích).

V Itálii bylo dokonce období tzv. vyhroceného humanismu před polovinou 15. století, kdy všichni literární tvůrci psali výhradně latinsky.

Přítom syntéza mediteránní kultury vznikala nejen na pobřeží Středozemního moře, ale také a především na jeho četných ostrovech. Na Kypru, na ostrovech Dodekanésu (mj. Rhodos, Chios), na Krétě, na ostrovech v Ionském moři (Korfu, Zakynthos aj.).

Národy a kultury východního Středomoří a tudíž tak či onak částečně i Bal-kánu (a tu se shodneme s P. Koprdu) tvoří dosti značně uzavřenou skupinu, která byla kulturně mnohem dříve spjata s řecko–východní kulturou a písemnic-tvím a pak teprve s byzantským uměním a byzantským ritem. Kromě toho byly v dlouhodobém styku s kulturou a civilizací Blízkého východu a pobřeží Pontu (Černého moře). „*Kdysi byly dějiny Mediteránu dějinami světa*“ – poznamenává P. Matvejič.

Musíme říci, že od 12. století, kdy Turci začali pronikat do Malé Asie, prcha-lo před nimi řecké obyvatelstvo. A spolu s ním se ovšem stěhovala také kultura. Dostala se k břehům Středoziemního moře a odtud k ostrovům: Na Kypr, na ostrovy Dodekanésu, na Krétu. Právě v tomto geografickém prostoru se realizo-val mimořádně plodný kontakt asijské kulturní tradice s osobitou kulturou os-trovů ve Středozemním moři. Její zvláštnosti spočívaly mj. v tom, že na její vznik a formování působilo právě moře. Toto působení se projevilo např. v mentalitě a charakteru lidí a zprostředkovaně se pak odrazilo v literatuře a kultu-ře: klid duše, klidné mravy, touha po všem novém a přijímání a napodobování odlišných vzorů. Tyto ostrovy podél asijského pobřeží byly v dlouhodobém kontaktu s kulturou západní části Mediteránu.

Pro ilustraci uveďme, že např. ostrov Rhodos byl v helénistickém a římském období takovým významným kulturním střediskem, že soupeřil s Alexandrií a s Pergamem. Rhodos však byl od roku 1309 až do obsazení Turky roku 1522 pod franskou nadvládou a jejím kulturním působením. Pod tureckým panstvím zůstal do roku 1912, pak byl celá čtyři desetiletí spolu s celým Dodekanésem součástí Itálie (do roku 1947).

Ostrov Chios patřil od počátku 12. stol. do dobytí Turky roku 1566 k Benát-kám a Janovu. Za jejich panství ostrov vzkvétal. Podobně tomu bylo i s Kyprem. Ten byl od konce 12. stol. rovněž pod panstvím franských vládců, až se tu nako-nec roku 1571 usídlili Turci.

Kréta patřila Benátčanům od roku 1204 až do tureckého obsazení roku 1669. Došlo k jasnému křížení několika kultur a náboženství – pravoslaví, islámu a katolictví. A k symbióze asijského dědictví s rytířským západem.

Byly to dvě kultury, což se zapomíná, které měly stejné nebo podobné koře-ny, neboť byzantská akritská literatura je rytířská, stejně jako je hrdinský také původ západní kultury. Tak došlo k prolínání dvou kultur ve velmi příznivém prostředí ostrovní psychiky. Zatímco ovšem západoevropská kultura rozvíjela křesťanské tradice a vyznačovala se humanismem, zdůrazňovala ženský prvek, rytířství, lásku, květiny, písně a básnictví, kultura dobyvatelů byla na mnohem nižší úrovni. Toto mnohostranné sepětí dvou kultur však přineslo v literatuře četné nové prvky obsahové i morfologické, o nichž se ještě zmíníme.

Mediteránní meziliterární společenství můžeme charakterizovat jako souhrn uskutečněných vzájemných styků a vztahů mezi literaturami podél pobřeží Stře-dozemního moře. Přitom však musíme rozlišovat středomořské kultury od stře-

domořských literárních společenství, neboť jedna kultura vstupovala v historicky různých časových obdobích do odlišných literárních společenství, třebaže kulturně patřila (nebo mohla patřit) ke stejnému typu.

Nejkompletnější chápání mediteránnosti se vyvinulo v kontinentálním a ostrovním řeckém světě. Řecko bylo určitým prostředníkem všech kulturních a jiných hodnot, které se dostávaly do italského světa z východu. Řecký kulturní svět netvořilo jen pobřeží a kontinent, nýbrž mj. také Kypr, Kréta, Ionské ostrovy, ostrovy Dodekanésu aj. V nich se vyvíjela literatura a kultura, která vstupovala do různých meziliterárních společenství. Každé z nich si ovšem vyžaduje časové a prostorové vymezení.

V tzv. východní část Středomoří bychom mohli rozlišit několik centrismů–společenství: arabské (včetně severoafrického), řecké, jaderské a latinské (italské). V nich se rozvíjela egyptská (koptská), židovská, řecká, římská, byzantsko–křesťanská, řecká (kyperská, krétská a rhodská) a dalmatsko–charvátská kultura. V jejich rámci každá literatura procházela historickým vývojem, v jehož průběhu se v nich mísily, proplétaly, prolínaly, navrstvovaly a ukládaly vlny nájezdů, válek i let rozkvětů asijských, koptských, řeckých, arabských a dalších kmenů.

Pokud však budeme mluvit o meziliterárních centrismech, budeme mít na mysli rovněž a především všestranné interetnické vztahy. Některé znaky východní části mediteránního kulturního centrismu vyrůstaly ze společného kulturního, literárního a jazykového (např. u Arabů nebo Řeků) základu. V průběhu staletí proto v něm docházelo k „*etnickému zauzlování*“ (A. Václavík), tj. k vzájemné inspiraci a k analogickým vývojovým a obsahovým prvkům.

Je třeba zkoumat rozsah tzv. zonálnosti meziliterárních centrismů. Pásmová (zonální) kultura byla ovlivněna nejspíše interetnickými vztahy. Středozevní moře tvořilo totiž jistou „kontaktovou zónu“, v níž se setkávaly geneticky příbuzné i vzdálené národy, národnosti, kultury, ekonomiky, obchody, mentality, rasy i odlišné stupně kulturního vývoje a odlišných etnokulturních tradic. Mediteránní centrismus jako celek i jednotlivé jeho zvláštní meziliterární části ukazují na mnohé genetické a vývojové souvislosti některých kulturních a literárních projevů, na některé společné a zvláštní rysy.

Dokonce se někdy mluví o „*slovanské větvi*“ byzantského umění. Ovšem např. námět ikony, na němž je zobrazen Alexej, boží člověk, je sýrského původu, stejně jako je srbský žaltář (14.–15. stol.) údajně kopií neznámého sýrského originálu ze 6.–7. stol. Ani v ikonografii, ani v písemnictví však nemůžeme tvrdit, že veškerý tisíciletý vývoj je pouze opakováním známých i nedochovaných originálů. Každé umělecké dílo doznalo v jiném národnostním a kulturním prostředí (ať už např. v Byzanci, v Řecku, v Miláně, Ravenně či jinde v Itálii apod.) větších nebo menších kvalitativních změn, obvykle v pozitivním smyslu. Po podrobení řeckého východu islámem se přirozeně centra stěhovala jinam, do jiných částí společenství, např. z Egypta do Malé Asie, na ostrovy ve Středo-

zemním moři a do kontinentálního Řecka. Proto je třeba zkoumat např. umění a písemnictví, které vzniklo v Trapezundě i na Kypru, na Krétě, v Tarsu nebo v Řecku a na Athosu. Každé z těchto středisek patřilo v určité době k nějakému meziliterárnímu centristu, nebo jedno či více z nich k mediteránnímu společenství. Tradice křížáckých výprav byla např. uchovávána na Kypru, kde porobenými a podannými nebyli muslimové, nýbrž křesťané pravoslavného vyznání a řecké národnosti. Podobně tomu bylo také ve státech, které vznikly na Balkáně po pádu Byzance.

V jednotlivých centrech působili mnozí významní teologové, literáti, osvícenci, jazykovědci, stavitelé, malíři ikon, řezbáři a další umělci. V nich se mj. udržovaly a nadále rozvíjely odvěké tradice a vznikaly duchovní hodnoty.

V minulosti i dnes je často přeceňován zejména kulturní význam křížových výprav a mylně se mluví o „civilizačním poslání“ evropského Západu, o univerzalistickém a obecně křesťanském poslání výprav ve jménu západní civilizace. Muslimský svět byl označován za podlého, krutého a zaostalého nepřítele Evropy. Mylná jsou podle našeho názoru rovněž tvrzení, že křížáci „podnítili a zprostředkovali rozsáhlou kulturní výměnu“. Tvůrčí impulsy a trvalé přínosy arabské kultury a civilizace Předního východu vycházely a přicházely ve 12. a 13. století ze symbiózy obou kultur ve Španělsku, ze Sicílie, která tvořila křížovatku ve Středomoří a měla klíčový význam pro rozvoj mediteránního meziliterárního a obecně kulturního společenství, nebo z oblastí severní Afriky.

Křížácké výpravy na byzantském území sice neměly dlouhého trvání, přece však zanechaly své stopy. Odporovala jim zejména mj. maloasijská Nikája, kam uprchla církevní hierarchie. V průběhu dvaceti let byla Konstantinopol „pouhým ostrůvkem latinské moci, obklopeným na jedné straně nově nastupujícími Byzantinci z Nikáje a na druhé straně Bulhary. Z Makedonie byli západní dobyvatelé záhy opět vyhnáni“.⁵

Nejdéle se udržela dvě latinská knížectví: achajské knížectví na Peloponésu a thébské ve středním Řecku. Obě latinská knížectví na řeckém území trvala o sto let déle, než latinské císařství (1204–1261), které tvoří další etapu vývoje (i stagnace) byzantského umění. Po jeho pádu nastoupil na byzantský trůn Michael z rodu Palaiologů. Byzantská říše však už nedosáhla velmocenského postavení, které měla dříve. Její památky jsou však v zemích řeckého východu, v Byzanci, dále např. na Kavkaze i na Sicílii a v jižní Itálii, na Balkánském poloostrově i v Kyjevě.

Právě v tomto období vznikl a rozvinul se styl, kterým se vyznačovalo byzantské umění od Gruzie po Palermo. Protože západní Evropa přijímala mnohem více antických tradic a východních vlivů z upadající byzantské říše, než rekneme z Levanty. Arabsko–islámský a byzantský svět byl zkrátka hospodářsky

5 Hrochovi, V. a M.: *Křížáci v Levantě*, Praha 1975, s.235.

a kulturně vyspělejší. A zatímco si Byzanc podrobil Západ i Východ, arabsko-islámskou civilizaci „zachránili“ barbarští Turci.

Rozmach byzantského uměleckého stylu ve 13. století jak v různých místech Slavia orthodoxa a v celé oikúmené vůbec, tak také na románském západě, navazoval na výsledky předcházejících dvou století. Šlo však o rozvoj v rámci mnohem širšího než národního společenství a teprve v něm se tvořily různé národní (národnostní) větve.

Dokonce i tzv. řecká **paralogí**, tj. krátký epos, o němž se dosud mnohdy tvrdilo, že tvoří samostatný epický cyklus, je součástí akritského (hajduckého) cyklu. Jak v krátkém eposu, tak také v akritských lidových písních nacházíme četné asijské (předněvýchodní) a antické prvky hyperbolizace, které je spojují s mediteránním společenstvím. Je v něm např. píseň o mrtvém bratrovi, vrecejícím se z pekla, aby splnil určitý slib, která je rozšířena na celém Balkánském poloostrově.

Celý rozsáhlý akritský cyklus lze rozdělit na dvě části. K první z nich patří akritské písně, k druhé pak různá zpracování románu ve verších, který je nazván podle hlavní postavy Digenis Akritas. Obsahuje řadu literárních prvků, které ukazují přinejmenším na mediteránní „zdroje“: muslimské prvky, převzaté z arabského eposu mj. Saida **Batala**, dále prvky antických milostných a sofističtých výrazů, náboženské prvky aj.

Asijské prvky hyperbolizace, které nacházíme v krátkém eposu, vyjadřují např. nadlidskou, titánskou sílu, nikoli lidské vlastnosti. A jejich koně mají rovněž nadpřirozené vlastnosti. Nabízí se tu zcela přirozeně paralela s jihoslovanským cyklem o králevici Markovi. Hrdinský epos o Digenisi Akritasovi má četné společné rysy např. s romancí o Rollandovi nebo o Cidovi.

Naši tezi o mediteránním meziliterárním centrismu (společenství) potvrzuje mj. například skutečnost, že otec hlavního hrdiny Digenise Akritase je ruský emir Mansur ze Syrie, kdežto matka byla dcerou Řeka Andronikose Dukase. Původní verze vznikla patrně v 10.–11. století.

Krátký epos o Digenisi Akritasovi ovšem vznikl v době, která je významná jak pro byzantské dějiny, tak také pro evropskou literaturu, v níž se přibližně v téže době formuje pozice epického ducha, a také pro východní literaturu, v níž v té době vznikají podobná díla. Nabízí se tu možnost srovnávání i přesto, že nemáme originál, nýbrž pouze opisy, z nichž nejstarší je asi ze 14. stol. Zachovaly se rovněž některé pozdější verze, např. přepracování na ostrově Andru nebo zpracování látky Ignatiosem **Petritsisem** na ostrově Chiu (obě ze 17. stol.), dále rukopisná verze z Trapezuntu aj. Máme dokonce k dispozici staroruské zpracování látky jako *Děvgenijevo dějanije*.

Epos o Akritasovi bychom mohli srovnat s veršovanou *Morejskou kronikou*⁶ ze 14. stol. o dobytí Peloponésu franskými vojsky. Její anonymní tvůrce byl

6 Morea = Peloponés (ve středověku).

totiž svědkem plodného styku řecké kultury se západní kulturou na řeckém území. Význam devíti tisíc veršů nerýmované Morejské kroniky spočívá mj. v tom, že výrazně ovlivnila ranou kyperskou a dodekaneskou básnickou tvorbu. Je ostatně dostatečným důkazem o kulturní výměně mezi řeckým „východem“ a latinským „západem“. Patnáctislabičný verš eposu s rozvinutím druhého poloverše podle smyslu prvního verše ukazuje na výstavbovou blízkost s lidovou písní.⁷

Dosud se v literatuře psalo o západním vlivu v době byzantské říše, který se projevil mj. zrodem milostného románu ve verších. Bylo to vlastně pokračování staré tradice „milostné“ beletristiky a „krátkých epických poém“. Spor o to, zda tu tradice pozdně antického řeckého erotického románu působila na západní rytířský román nebo naopak, považují za pseudoproblém. A to proto, že oba typy románu vznikaly v rámci jednoho mediteránního meziliterárního centrismu, jehož kulturní centra a periferie si v průběhu historického vývoje často měnila úlohu.

Většina milostných veršovaných románů 14. a 15. století nesou jména hlavních postav: *Imverios a Margarona, Florios a Platsiaflora, Kallimachos a Chrysorrhoe, Belthandros a Chrysantsa, Livystros a Rodamny* aj. Jsou-li v nich západní motivy, pak jsou buď italské, a ty nelze pokládat za vlivy, nýbrž za rozmanitý rozvoj mnoha migrujících látek, motivů a námětů v rámci jednoho meziliterárního centrismu, nebo francouzské prototypy, které se do tohoto meziliterárního centrismu dostaly z tzv. týlového území italským prostřednictvím. Tak je tomu např. s „*vyňikajícím milostným cizím příběhem*“ *Florios a Platsiaflora*, který je zpracováním francouzského románu z 12. století *Floire et Blancheflor*. Jak dokládá R. Dostálová, román se dostal v italské verzi *Il cantare di Fiorio e Biancifiore* na řecký Peloponés, kde byla ve 14. století italská knížecství. V Boccacciově zpracování se ostatně tato látka prostřednictvím německého překladu dostala také do české literatury v *Kronice o Floriovi a Biancefloře* (tiskem 1519).

Jak je vidět, otázka prototypu je složitá již proto, že tzv. západoevropské originály, které motivicky posloužily řeckým milostným veršovaným románům, čerpaly látky z antické klasiky nebo tradice. To znamená, že původní řecké antické náměty se prostřednictvím zpracování neřeckými autory (francouzskými nebo italskými) vracejí zpět do grekofonních oblastí. Rovněž názvy děl i jejich celková výstavba napodobují řeckou antickou tradici. Anonymní řečtí básníci vstřebávali v rámci byzantského a širěji východního mediteránního společenství jak východní (arabské), tak také řecké a západní látky.

7 Patnáctislabičný jambický verš s césurou po osmé slabice se řecky nazývá *stichos politikos*, což se nesprávně překládá jako politický verš, místo správného *občanský verš*. Viz *Slovník řeckých spisovatelů*. Zpracoval kolektiv autorů za vedení B. Boeckého a R. Dostálové, Praha 1975, s. 496.

Řadíme-li uvedená díla do východního mediteránního společenství, pak činíme tak proto, že až na výjimky neznáme jejich autora ani místo jejich vzniku. Některé vnitřní znaky ukazují na styky s Turky. Proto bychom mohli předpokládat, že vznikla v byzantské Asii. Jejich jazyk zase ukazuje, že mohla vzniknout na ostrově Rhodu, na Kypru nebo dokonce na Krétě.

Právě na Krétě, která byla dlouhou dobu součástí západního mediteránního centrismu, jeho kultury a civilizace, uspěla mj. uvedená díla rozvoj krétské literatury, která v následujících stoletích, tedy i po pádu Byzance (1453), dál rozvíjela byzantské dědictví až do roku 1669, kdy se dostala pod nadvládu Turků. Právě v milostné lyrice dosáhla vrcholu řecky psané tvorby.

Patnáctislabičný jambický verš je zcela přizpůsoben řeckému tvůrčímu a čtenářskému vkusu té doby, stejně jako četné vložené řecké lidové písně, které se zamilovaným dvojicím musely líbit.

I v parodiích, satirických a žertovních veršovaných skladbách ze 14.–15. století převládá patnáctislabičný nerýmovaný verš. Tak tomu bylo např. v *Knize o ovoci* (Porikologos), v *Knize o ptácích* (Pulologos) nebo v *Přírodovědci* (Fysiologos) aj. Právě poslední dílo z nich bylo značně rozšířeno v různých podobách jak ve východním, tak také v západním mediteránním meziliterárním centrismu. Patnáctislabičným veršem psali své skladby v 16. stol. dokonce duchovní a jiní představitelé Cařihradského patriarchátu, např. **Arsenius z Elasony** (Elasonský). I kroniky byly psány patnáctislabičným střídavým veršem, např. *Kronika o Uhrách a Valašsku*, napsaná **Mateosem**. Jako vzor mu posloužilo dílo Vestiariose **Stavrinos** nazvané *Hrdinské činy šlechetného a chrabrého Michaila Vojvody*. V téže době napsal v Polsku Grigorios Palamidis z Kréty veršovanou skladbu o Michailu Chrabrém.

Dokonce *Letopis tureckých sultánů* (16.stol.) je napsán na základě pramenů a informací řecké a neřecké (tj. západní) provenience. Různé kroniky, příhody a příběhy vznikaly v rámci mediteránního společenství na Kypru i v Monemvasii či v Jeruzalémě. Zdá se, že se patnáctislabičný verš stal v řecké literární tradici také v postbyzantském období jedním z nejdůležitějších (ne-li snad jediný) způsobů veršované tvorby. Jako příklad uveďme skladbu Kréťana Antoniose **Bubulise** žijícího v Benátkách, v níž oslavuje Atény a její slavné muže a na závěr popisuje incident, který se stal v Benátkách mezi Athéňanem a cizincem. Ostatně návrat k lidově slovesným kořenům literární tvorby znamená začátek nové etapy vývoje řecké literatury, jejímiž centry se stávají Kréta a Ionské ostrovy.

Po pádu Byzance došlo k značným změnám ve vztahu centrum–periferie. Na východě říše Trapezunt, na západě Epirské a Morejské knížectví (despotáty). Ostrovy ztratily styk s centrem. Lidé odcházeli do měst, do klášterů nebo do „ciziny“, do jiných, tj. do západních meziliterárních a obecně kulturních společenství.

Znalost latiny připomínala antické řecké písemnictví, znalost řečtiny se stávala ideálem každého vzdělaného Itala nebo Francouze. Řecké rukopisy se ovšem uchovávaly v kláštorech a knihovnách řeckého východu. Proto je různé mise přenášely na západ. Spolu s nimi často odcházeli také řečtí vzdělanci, kteří znali jejich tajemství. „*Odliv mozků*“, jak bychom řekli dnešní terminologií, rostl s tím, jak sílily rozpad a nejistota řeckého východu. Řečtina prožívala rozkvět v italských a francouzských státech. V Řecku zůstali pouze ti, kteří spojili svůj osud s náboženským zápasem. Znovu se stala aktuální věčná otázka helénismu „*mezi Východem a Západem*“.

Studium jednotlivých kulturních meziliterárních balkánsko–mediteránních centrismů přinese nesporně výsledky, z nichž by měla být patrná jejich systémová souvislost i vzájemné vztahy a fungování jednotlivých center a periferií. Osvětlí jednotlivé součásti toho kterého meziliterárního centrismu od jednotek tzv. nižšího řádu (autor, dílo) až po jednotky vyššího řádu (literární období, literární škola, směr aj.) a po strukturu všech jednotek a literárních i kulturních izomorfů v jeho systému.

Vznikla tři řecká literární a kulturní centra: V Mystře (sídlo Morejského despotátu na Peloponésu, vznikl 1349), na Krétě, kde staletá benátská nadvláda vytvořila podmínky pro rozvoj duchovního života, a na dalších řeckých ostrovech, které byly již dříve pod nadvládou latinských dynastií, v nichž docházelo ke zvláštnímu prolínání, symbióze a rozvoji řecké a neřecké (západní) kultury. V Itálii a ve Francii se usadili mnozí řečtí literáti. To, že pokračovali v antické literární tradici, nebylo pouze výsledkem působení západní renesance.

Od poslední čtvrtiny 9. století, kdy se Charvátsko dostalo (třebaže ne na dlouho) pod duchovní nadvládou Cařihradu, začal antagonismus Byzanc–Řím, tj. Východ–Západ jako rozličná kulturní orientace. Zároveň ovšem byl stále výraznější kontrast mezi přímořským a „*vnitrozemským*“ Charvátskem. Organizace dvora byla přizůsobena fransko–byzanským vzorům. Charvátsko udržovalo dobré styky se saracénským Španělskem. Ještě v počátku 17. stol. charvátský básník Juraj Baraković (1548–1628) ve své skladbě *Vila Slovanka* (1613, *Vila Slovinka*) napsal, že „*Živu Saražinke vile, slovuč neumrle*“. Díky arabským kronikám se dovídáme o literárním životě Charvátů. Románský a charvátský svět v písemnictví, malířství, v architektuře pak po dlouhá staletí byl v symbióze. Kontakt Charvátů se západní a východní civilizací určil také osud a další vývoj jejich literatury.

Italsko–charvátské kulturní společenství přineslo velmi výrazné výsledky mj. také v oblasti renesančního a barokního divadla. Podrobněji však o tom pojednáme v druhé části tohoto oddílu.

Otázka bilingvismu (polylingvismu) a užívání lidového, hovorového jazyka mj. v polemice s představiteli osvícenství apod. tvoří další zvláštnost balkánskeho i mediteránního meziliterárního centrismu. Nová řecká migrační vlna směrem do střední a západní Evropy, do podunajských knížectví a do Ruska posiluje

již dříve existující řecké kolonie. V druhé polovině 18. století již řečtí obchodníci převzali zcela do svých rukou obchod ve Středozezemním moři. Cařihrad, Smyrna a Soluň se staly důležitými středisky, která zprostředkovávala obchodní i kulturní výměnu mezi Evropou a Východem.

Obraz řecko–byzantského kulturního světa pod tureckou nadvládou by nebyl úplný, kdybychom neuvedli četné řecké kolonie mimo hranice Osmanské říše, které vznikaly již od druhé poloviny 15. stol. např. v Itálii (Benátky, Bologna, Palermo, Pisa) i v dalších evropských zemích, jejichž význam rostl zejména od 17. stol., neboť v nich docházelo ke styku s představiteli ostatních balkánských národů, k prosazování nových myšlenek a ke kulturní výměně mezi Řeky, Bulhary, Srby, Albánci a Makedonci.

Bylo proto běžné, že v rámci balkánsko–mediteránního meziliterárního společenství získávali vzdělání lidé různých jazyků, různého „národnostního“ původu a z rozličných koutů vzdělání v kulturních centrech společenství. K takovým střediskům patřily např. Benátky, Řím, Padova a jiná města.

Podobně je třeba v rámci zvláštního meziliterárního centrismu zkoumat duchovní rozvoj Konstantinopole (Cařihradu). Vyžaduje to ovšem mnohem rozsáhlejší výklad, než mu můžeme v této studii věnovat. Po pádu Cařihradu (1453) pod tureckou nadvládu začal převládat náboženský princip. Nadále fungovala věhlasná Akademie patriarchátu. V kulturním a politickém životě Řeků až do posledních desetiletí 18. století hrálo vedoucí úlohu duchovenstvo. To se mj. pod tlakem kontinuity řeckého historického vývoje a silné historické tradice snažilo zachránit existující kulturní dědictví.

V dalších staletích se o rozvoj literatury a kultury v rámci existujícího východního meziliterárního centrismu zasloužili zejména absolvent řecké a latinské filologie v Benátkách a filozofie v Paříži Kyrillos Lukaris (1572–1638) a církevní humanista a polyglot Meletios Pigas (mezi 1540–1550–1601), který studoval na univerzitě v Padově.

Kyrillos Lukaris se zasloužil o reorganizaci vzdělávacího systému a o šíření osvěty. Roku 1627 založil první řeckou tiskárnu na „východě“ (janičáři ji na papežův popud zničili) a prosadil překlad Nového zákona do novořečtiny. Sám Lukaris dával přednost řecké koiné. Podporoval pronikání a recepci západoevropské kultury na řecké půdě.

Pozdější patriarcha v Alexandrii (od 1590) a obhájce poravoslaví v Polsku (o několik let dříve tam poslal se stejným posláním K. Lukarise, který působil také jako profesor ve Vilně a ve Lvově) Meletios Pigas psal své polemické práce a homilie v lidovém jazyce.

Rovněž by nás nemělo udivovat, že např. vzdělanec a filozof 17. stol. Theofilos Korydalevs (1560–1646), který byl názorově spjat s K. Lukarise, vystupoval v řecké koleji v Římě a v Padově, že byl profesorem řečtiny v Benátkách, později v Athénách a na ostrově Zakynthos. Jestliže šířil světské vzdělání západoevropského univerzitního typu v Řecku, pak tak činil vlastně v rámci spole-

čtenství. Po Korydaleosově smrti přednášel v Athénách ieromonach Damaskinos, který podle svědectví jistého francouzského cestopisce té doby mluvil starořecky, turecky, latinsky, italsky a trochu fancouzsky. K Lukarisovým a Korydaleosovým žákům a pokračovatelům patřili např. osvětoví a církevní činitelé Ioannis Karyofilis, Germanos Lokros aj., kteří si svou činností zasloužili označení „náboženští humanisté“.

Na řeckých ostrovech patřících do východního mediteránního meziliterárního a obecně kulturního společenství se rovíjela umělecká literatura, lidová slovesnost a kultura v živém, hovorovém jazyce. Proto patří k nejlepším dílům vzniklým v tzv. novořeckém duchovní světě. Zde začala renesance novořecké literatury.

K prvním výrazným projevům patřil rým, který nebyl pouze rétorickým prvkem v poezii, nýbrž vědomě hledal hudební prvky slova. V novějším řeckém písemnictví je proto rým výsledkem kontaktu se západní kulturou, který přinesl konkrétní výsledky právě na uvedených ostrovech. Jistě není bez zajímavosti, že už v roce 1436 se objevila rýmovaná poéma, napsaná pravděpodobně italským básníkem Kyriakosem **Agoniatisem**.

Nejčastějším námětem kyperských písní je láska, nikoli ovšem v erotickém smyslu. Jsou rýmované a jsou psány jako znělky nebo stance (oktávy). Jenže stance byla základní strofa italské a vůbec románské (Portugalsko, Španělsko) renesanční lyriky i eposu, která se skládá z osmi jedenáctislabičných veršů (endekasyllavon). Čtení Petrarcových sonetů v originále i v překladu bylo tedy na Kypru v té době běžné, neboť ostrov patřil do stejného meziliterárního společenství.

Myslím, že kdyby se v našem desetiletí brala v úvahu specifika východního meziliterárního společenství, nedošlo by k tak ostrým diskusím a obviněním např. Umberta **Eca** z plagiátství jeho románů *Jméno růže* a *Foucaultovo kyvadlo*, z jakého jej obvinil kyperský spisovatel Kostas **Sokratos**. Kyperský autor totiž zjistil v uvedených Ecoových románech desítky zcela shodných míst s textem svého románu *O aforismenos* (Vyobcovaný z církve). Oba romány začínají mj. stejně. K. Sokratos má dalších více než sedm set důkazů, že v obou románech jsou shodná, ne-li stejná místa, postavy, postupy, jednání. Kromě toho P. **Koprda** uvádí, že Eco převzal v románě *Jméno růže* „kl'účovú scénu rozprávky o troch synoch král'a Serendippa cez Voltairovo sprostredkovanie, no s jasným vedomím jej pôvodu“.

Podobný rozvoj literatury a kultury probíhal také na ostrovech Dodekanésu, především na ostrově Rhodu. Některé písňové cykly lze dokonce srovnat s kyperskými milostnými písněmi. Je zřejmé, že se tu např. v 15.stol. setkáváme s řeckým lidovým dvojverším, ponejvíce rýmovaným. Je to osmislabičný verš, patnáctislabičný jamb nebo oktávový (stancový) trochej. V obou případech šlo tedy o lidový verš. Na dodekanéských ostrovech se můžeme setkat v té době

také např. se známým typem veršování, s tzv. alfabetickým akrostichem neboli abecedáriem.

Na ostrově Kréta vytvořilo dlouhodobější benátské panství mnohem příznivější podmínky ke kulturnímu rozvoji. Téměř čtyřista padesát let je dosti dlouhá doba, v níž docházelo nejen „*ke kulturní výměně*“, nýbrž ke kontinuálnímu kulturnímu rozvoji, jehož výsledkem byl rozkvět krétské literatury. Tím spíše, že Benátčané neměli zájem na náboženské nebo národnostní asimilaci obyvatelstva. To přirozeně způsobilo, že si obyvatelstvo zachovalo své byzantské povědomí a že Kréta organicky patřila k byzantské říši. Dokládají to ostatně mj. četné kitorské nápisy a rozkvět hagiografie, opisovačské „*dilny*“ knih aj.

Ať tak či tak, Benátčané tu prosadili svou kulturu. A umožnili získat vyšší vzdělání v Itálii těm, kteří po takovém vzdělání toužili. Je tu neustálý kontakt mezi ostrovem a metropolí. Knihy tištěné v Benátkách (i řecké) se pravděpodobně šířily do všech oblastí, které k Benátkám patřily. Tak se zřejmě dostávaly také na Krétu a pomáhaly rozvíjet vlastní literární tvorbu, kulturu a osvětu. Máme četné příklady, které ukazují, jak se tisky, vydané v Benátkách, staly vzorem několika významným řecky psaným literárním dílům, která vznikla na ostrově, např. autoru starého námětu surové tragédie *Erofilu* (1637) a krétskému autoru *Erotokrita* Vikentiosu (Vintzentsu) **Kornarosovi**. Také pro Krétu platí střídání úlohy centra a periferie. Docházelo k výraznému rozvoji divadla, jazyka a verše, k prolínání lidových a literárních prvků v kultuře a literatuře.

Do konce benátské nadvlády se na Krétě bohatě rozvíjela básnická tvorba, která už v 14. století tvořila spojnicu mezi byzantskou tvorbou a pozdějším rozkvětem krétské literatury. K jejím představitelům patřili např. Leonardos **Della portas** (asi 1350–1419/20), Stefanos **Sachlikis** (2. pol. 15. století), jehož verše jsou psány krétským nářečím, později jinak neznámý autor **Bergadis** (15.–16.stol.), jehož báseň *Večerní odpočinek Bergadův, velmi učená báseň, která se líbí lidem moudrým* (Apokopos tu Bergadi tin echusin i fronimi polla pothinotati) je rovněž psána patnáctislabičným veršem. Některé části skladby jsou blízké řeckým lidovým písním o smrti zvaným *charondika tragudia*.

Tak jako později mnohé evropské literatury, také krétská autoři nacházeli při psaní své námětové a kompoziční prototypy jak u východních, tak také u západních autorů nebo děl. Dodávali jim však některé výrazně krétské (řecké) prvky.

Kréta jako kulturní centrum působila na rozvoj periferie, která patřila rovněž do stejného krétsko–benátského meziliterárního centrismu. Ke kulturní periférii patřil v té době např. poloostrov Peloponés nebo ostrov Zakynthos v Ionském moři. Tak v peloponésském Navplionu tvořil např. Tsanis **Vedramos** a na Zakynthu Markos **Defaranas** (16.stol.), autor *Rad otce k synovi* (1543, Logi didaktiki tu patros pros ton ghion) a známějšího veršovaného biblického *Příběhu o Zuzaně podle knihy Danielovy* (Istoriae tu Daniel peri tis Sosannis). Obě díla jsou psána patnáctislabičným rýmovaným jambickým veršem, nacházíme v nich

zbytky klasicismu zesílené stykem s italským (benátským) světem. Jestliže autoři patřili do stejného meziliterárního centrismu, pak neudivuje, že jejich řecky psaná díla vycházela v Benátkách.⁸

Na Krétě se rozvíjela kromě didaktických děl také básnická díla na historické náměty, psaná patnáctislabičným rýmovaným veršem. V rámci krétsko-benátského kulturního společenství byl přirozeně „*volný i nucený pohyb osob*“ a kulturních hodnot. Tak se výsledky krétské básnické tradice i jejich tvůrci stěhovali např. z Kréty na Ionské ostrovy, kde po obsazení Kréty rozvíjeli její literární tradice.⁹

Krétskou literární tvorbu 17. stol. reprezentují díla výpravná i dramatická. Z výpravných jsou nejvýznamnější *Voskopula* (Pastýřka) z roku 1627, kterou začíná rozkvět krétské literatury. Je to idyla spjatá s idylickou tvorbou, která zahájila evropskou renesanci a pokračovala až do 17. stol. Její jedenáctislabičný jamb ukazuje na to, že bylo přijato a asimilováno cizí metrum. Fabule je jednoduchá. Setkají se pastýř a pastýřka a zamilují se do sebe. Pastýř je ale po určité době nucen odejít jinam, slibuje však, že se brzy vrátí. Vrací se ovšem shodou okolností až po delší době. Nachází však svou milovanou mrtvou. Poéma končí pastýřovou lamentací (pláčem). Byla velmi oblíbena a vyšla v mnoha vydáních. Ještě v roce 1824 básník Dionýsios Solomos tvrdil, že „*není ženy, která by toto dílo neznala*“.

Další idylická tvorba *Panoria* je inspirována pastorální komedií *Kalisto* Luigiho Grota. Námět je prostý: láska dvou pastýřů ke dvěma pastýřkám, které jejich lásku neopětují. Je psána patnáctislabičným střídavým veršem, má pět dějství a příliš rozvláčné monology.

Námětem kruté tragédie Georgiose Chortatsise *Erofili* je zavraždění vlastního bratra Erofiliiným otcem, aby se dostal sám na egyptský trůn. Jde o zpracování cizího originálu – Orbecche Jana B. *Giraldiho*. Jako intermedia jsou vloženy přeložené části z Tassova *Osvobozeného Jeruzaléma*. Dialogy jsou psány patnáctislabičným střídavým veršem. V Chortatsisově komedii *Katsurbos* mají hlavní postavy některé typické rysy italské komedie. Také v některých dalších krétských komediích vystupují typy obdobné italské *commedii dell' arte*.

Pravděpodobným autorem náboženského dramatu *Oběť Abraháмова* (1635, *Thysia tu Avraam*) je již zmíněný talentovaný básník Vintzentzos Kornaros, autor rozsáhlé skladby *Erotokritos*. Drama se opíralo o italskou předlohu tragédii *Lo Isach* Luigiho Grota. Krétská autoři je však (stejně jako ostatní hry) dovedli tvůrčím způsobem přetvořit a dát jim výrazně řecké rysy.

Erotokritos vznikl nejpravděpodobněji v letech krétské války a byl dokončen asi roku 1669. V téměř deseti tisících patnáctislabičných veršů vypráví jejich

8 Dostálová, R.: *Byzantská vzdělanost*, Praha 1990, s. 299.

9 Dimaras, K.: *Istoria tis neollinikis logotechnias*. Triti ekdosi, Athina 1964, s. 26–119.

autor o lásce zámožného Erotokrita a královské dcery Aretusy. Poéma byla napsána na motivy francouzského středověkého románu *Paris et Vienne* (1487), který byl přeložen do mnoha jazyků. V. Kornarosovi byl pravděpodobně znám některý z mnoha italských překladů i zpracování. Krétský autor však překonal svůj beletristický vzor (prototyp).

Třebaže dílo není konkrétně prostorově ani časově určeno, patří k východní (řecké) části mediteránního centrismu. Reálné prvky ukazují na krétskou literaturu z konce benátské nadvlády. Jazyk Kornarosova Erotokrita je melodický a čistý, jeho patnáctislabičný verš je dokonalý, dílo odpovídá řeckému lidovému myšlení a verši lidové slovesnosti. Autoru se podařilo na základě průměrného románu vytvořit skutečné mistrovské dílo. Lze je srovnat jedině s *Digenisem Akritasem*, milostným románem nové řecké literatury, v němž jsou výrazné městské kulturní prvky i osobitá řecká pečeť.

Rozdíl mezi oběma díly spočívá v míře vstřebání cizích autorů a v rozličných momentech řecké kultury. Kornaros zvládl obnovenou antickou tradici a spojil ji s rozvojem lidové tradice. Obsazením Kréty Turky v roce 1669 se ovšem přenáší kulturní centrum na Ionské ostrovy.

Víme, že styky mezi Krétou a ostrovy, které byly pod benátskou nadvládou, byly velmi živé. Když pak Kréťané prchali před Turky do Benátek a na Ionské ostrovy, přicházeli vlastně do prostředí blízkého. Proto mohli pokračovat v rozvoji řecké literatury a kultury. V Benátkách a jiných italských městech docházelo k rozkvětu řeckých kolonií. Grecismus na Ionských ostrovech a v řeckých koloniích v Itálii se však v prvním období rozvíjel značně nezávisle na centru pravoslaví. Mnozí přijali západní dogma, jiní tvořili svá díla v latině, což byl jazyk Řekům zcela nesrozumitelný. Jen podrobnější studium konkrétních případů by ukázalo, nakolik a v kterých případech jde o biliterární osobnosti. V každém případě musíme však zdůraznit jeden důležitý prvek řeckého kulturního vývoje v desetiletích turecké nadvlády: vznik svébytné vrstvy franských Řeků (Helenofranků) usilujících o připojení k římské církvi.

K Helenofrankům patří nesporně např. Mateos **Karyofilis**, původem z Kréty, který vedle latinsky psaných prací napsal rovněž četné obhajoby řečtví. Patří k tzv. biligvistům a biliterátům, stejně jako Leon **Alatios** (1586–1669) z ostrova Chios. Ostrov byl od počátku 13. století pod nadvládou Benátčanů a zanedlouho poté se jej zmocnili Janované. Za jejich panství se intenzivně rozvíjel v průběhu více než dvou století nejen obchodně, nýbrž také literárně a kulturně. Alatiosova rozsáhlá básnická skladba *Ellas* vyjadřovala touhu po osvobození jeho národa. Byl literárně velmi činný, převážná část jeho díla patří do západního, latinsky psaného písemnictví.

Reálné prostředí italské renesance bylo velmi příznivé pro rozvoj řecké literatury a kultury na italském území, sloužilo jako vzor. Italští Řekové se však zároveň vzdalovali od východní církevní tradice. Vazby, které byly navázány mezi Krétou a Ionskými ostrovy již dříve, však rozvíjely i nadále všechno pozitivní.

Tak Jakovos Trivolis (zemřel 1557 nebo 1558) napsal a vydal dvě rozsáhlé básnické skladby: *Vyprávění o Tajapierovi* (1528, Istoría tu Tajapiera) a *Vyprávění o skotském králi a anglické královně* (1540, Istoría tu Re tis Skotsias me tin righissa tis Ingliteras), k němuž mu posloužilo anonymní veršované italské zpracování jedné povídky z *Boccacciova Dekameronu*. Jsou psány šestnáctislabičným střídavým rýmem. V jiné básni psané osmislabičným trochejem opisuje úspěchy benátského námořníka v boji proti Turkům. Třebaže Trivolisova díla neměla valnou uměleckou hodnotu, tiskla se mnohokrát a šířila se jako lidové čtení.

Sicílie, která byla do počátku 9. stol. (830) součástí byzantské říše, se stala v dalších několika staletích místem vzájemného styku kultury a vzdělanosti řecko-byzantské, arabské (po Byzanci tu byli dvě století Arabové) a francouzské. Sídelní města království Palermo a Neapol se v první polovině 13. století stala středisky nebývalého kulturního, literárního a vědeckého rozkvětu. A to v několika jazycích.

Jak ukazují nejnovější objevy přepisů veršů Giacomina Pugliese *Appuleia* z počátku 13. stol., tzv. **Sicilská básnická škola**, která vznikla na dvoře Bedřicha (Federico) II. Hohenstaufa v Palermu, čerpala poučení a podněty z milostné rytířské lyriky provensálských trobadorů. Sicilská škola položila do jisté míry základy spisovné italštiny. V italštině jsou dokonce zaznamenány případy ještě z 10. století, kdy se hříšníci mohli zpovídat „*venkovskými slovy*“, tj. *rusticis verbis*.

Po Bologni se ve 13. století rozvíjí vysoká učení např. v Padově (1222), Neapoli, Arezzu, Římě, Sieně. Objevily se překlady provensálských zralých děl do italských místních nářečí (*Ritmo laurenziano*, *Ritmo cassinese*, *Contrasto u Ligurii*). Provensálské *canço* se změnilo v italskou *canzonu*, která byla zpočátku také písní k tanci – *balattou*. V Sicilské škole se zrodil *sonet* ve své původní podobě rýmovaných veršů s nápěvy (*il sonetto* je zdobnělina od *il suono* = písnička). To vše bychom mohli chápat jako vývoj v rámci západní části mediteránního meziliterárního centrismu.

Z ostrova Korfu v Ionském moři byl Nikolaos **Sofianos** (poč. 16. stol., zemřel před rokem 1550 v Benátkách), který žil, tvořil a zemřel v Itálii. V díle tohoto řeckého encyklopedisty se projevují dvě tendence: jedna směřovala k archaismu, druhá k systematickému užití lidové novořečtiny při šíření osvěty a vzdělání, která byla patrně výsledkem působení sicilského i benátského prostředí. Vedle latiny, kterou mluvili a psali vzdělanci, existovala totiž ještě *lingua romana rustica* (římská řeč lidová, též vulgární latina). N. Sofianos v tom viděl paralelu s antickou řečtinou a s lidovou řečtinou. Plodem Sofianosova úsilí byla mluvnice obecné novořečtiny a překlad **Plútarchova** spisu *O výchově dětí* (*Peri paidón agogis*) do novořečtiny (1554). V každém případě je tu zřejmá paralela mezi dobře prosperujícím kulturním vývojem na západě a mezi upadajícím výcho-dem.

Přesun kulturního centra z Kréty do Itálie a na Ionské ostrovy se projevil rovněž např. ve vydávání knih v lidovém jazyce, které sloužily mj. ve školách. S tím samozřejmě souviselo také úsilí církve o zpřístupnění jejího učení nevzdělaným lidem. „*Nezbytný výtah*“ ze Starého a Nového zákona spolu s některými jinými náboženskými texty vyšel proto už roku 1536. Vydal jej Ioannikios **Kartanos** z Korfu. Také Maksimos **Margunis**, který prožil svůj život na Krétě a v Benátkách, překládal náboženské texty do lidového jazyka, stejně jako Maksimos z Peloponésu, který žil na Ionských ostrovech. Byla to snaha vymanit se z byzantského duchu, která stále ovšem narážela na četné opdurce, kteří se domnívali, že také v nové době lze zachovat staré tradice a s nimi i starý jazyk. Jasně se rýsoval protiklad dvou kulturních center: zatímco Cařihrad trval na tradicionalismu, Benátky a ostrovy v Ionském moři byly pro přijetí a rozvoj nových kulturních, vzdělávacích a literárních myšlenek.

Takto jediné pochopíme význam díla Damaskinose **Studitise** (zemřel 1580, ve slovanských literaturách uváděn jako Damaskin Studit) pro rozvoj četných sborníků tzv. damaskinů v bulharské a makedonské literatuře. Jeho sborník textů *Poklad* (1528, Thysavros) byl velmi oblíbenou lidovou četbou a vyšel v mnoha vydáních. Duch didaktismu se projevil také v jednom jeho přírodovědném díle, napsaném v lidovém jazyce, v němž se prolínají staré byzantské tradice s novými západoevropskými tendencemi, které se nejvýrazněji porjevily u Nikolaose Sofianose.

Tyto projevy diglosie měly upevnit pravoslaví u negramotných božích oveček. Tak Athéňan Natanailos **Chikas** (nebo Chichas) rozvíjel svou literární činnost v Cařihradě i v Benátkách. A protože tradicionalistický Cařihrad odmítal tisknout knihy v „*prostém a vulgárním jazyce*“, byla založena řecká tiskárna v Londýně (1620).

K bilingvním a biliterárním autorům patří např. Ioannis **Kotunis** (zemřel 1658). Přednášel v řadě italských měst, usiloval o vzdělání řeckých dětí v Itálii. Svá díla psal latinsky, emigrandy zase v antické řečtině. Patří tudíž rovněž do italské literatury, stejně jako jeho přítel Leonardos **Filaras**.

Kréťané Gerasimos **Vlachos** (1607–1685), Athanasios **Varuchas** (1631–1708) a Gerasimos **Paladas** (? – 1714) rozvíjeli svou činnost v benátském prostředí. První přímo v Benátkách, druhý na Ionských ostrovech. Vlachos napsal četné didaktické, filozofické a náboženské spisy ve starořečtině i v lidovém jazyce. Je autorem čtyřjazyčného slovníku, který je považován za první důležitý pokus novořecké lexikografie.

Působení literárních a kulturních tvůrců ve dvou kulturních centrech, ať už na Krétě, nebo v Benátkách či jinde v Itálii, znamenalo ve svých důsledcích křížení nebo spojení dvou civilizací, dvou odlišných kultur a kulturních tradic. Výsledky takového křížení se projevíly jak v druhé polovině sedmnáctého století, tak také v následujícím 18. století a později. Stále se prolínaly staré a nové tendence, stále se udržovala diglosie v rámci „*řeckého světa*“, stále výrazněji se však

prosazoval lidový, hovorový jazyk, který předznamenával nástup osvícenských idejí.